

સ્થળ-કાળ સંદર્ભે દેવદ્રવ્યનો જૈન ખ્યાલ

□ ચંદ્રસેન મોમાયા

વિદ્વાન લેખક જૈન ધર્મના અભ્યાસી, સામાજિક કાર્યકર અને વરિષ્ઠ પત્રકાર છે.

જૈન સમુદાયોમાં વારંવાર ચર્ચાતા વિષયોમાં દેવદ્રવ્ય કોને કહેવાય અને તેનો ઉપયોગ ક્યાં અને કેવી રીતે થઈ શકે તે મુખ્ય વિષયોમાંથી એક છે.

આ સંબંધે 'શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે' એવા આધારે ભારે ભાવુકતા પ્રવર્તે છે. જોકે, વ્યવહારમાં તેથી ઉલ્ટું થતું રહે છે. જેને કારણે ઘણા શ્રદ્ધાળુઓ કંઈક અનિષ્ટ થવાનું છે, એ વાતે ફફડતા રહે છે. ઘણી વખત તો અનિષ્ટ ન થયું હોય તો પણ આ તો દેવ-ગુરુ પ્રભાવે બચી ગયા બાકી આ પાપથી તો ભવોભવ છૂટાશે નહીં એવી લાગણીથી શ્રદ્ધાળુઓ મૂંઝવણ અનુભવે છે.

આ સંબંધે તલસ્પર્શી વિચારણાની આવશ્યકતા છે. આ માત્ર જૈન ધર્મ પુરતી મર્યાદિત ઘટના નથી તેથી અન્ય ધર્મના સંદર્ભે પણ તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવો રહ્યો.

દેવદ્રવ્યનો સૌથી પહેલો સંબંધ મંદિર અને મૂર્તિ સાથે છે, એટલે એ બન્નેના નિર્માણ પાછળનો ઉદ્દેશ્ય શું છે, ત્યાંથી જ વાતની શરૂઆત થાય એ ઈચ્છનીય છે. હિંદુ દેવ-દેવીઓની મૂર્તિ બનાવવા અને તેની પૂજા કરવા પાછળ તેમના દેવી ગુણો આત્મસાત્ કરવાથી માંડીને રક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્દેશ્ય હોય છે.

દરેક હિંદુ દેવ-દેવીની પોતાની વિશેષતા હોય છે અને તેમની મૂર્તિ તે પ્રમાણેની હોય છે. સામે પક્ષે, જૈન તીર્થંકરોની મૂર્તિ એક સમાન હોય છે કેમકે તે દરેકની વિશેષતાના આધારે નહીં, બધા તીર્થંકરોના સમાન ગુણના આધારે બનેલી હોય છે. જીવ રાગદ્વેષથી મુક્ત થયા બાદ કેવા અલૌકિક ભાવ અનુભવશે એ દર્શાવવું તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય છે. બુદ્ધની મૂર્તિ ઘડવા અને ભજવા પાછળ પણ એવો જ ઉદ્દેશ્ય હોય છે, પણ તેમાં શાંતિ અને અભવના ભાવને પ્રાધાન્ય અપાય છે.

બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો હિંદુ દેવ-દેવીની મૂર્તિ, ભક્તનું રક્ષણ કરવાથી માંડીને ભક્તને આશીર્વાદથી સમૃદ્ધ કરવાની ભાવનાથી બની હોય છે, જ્યારે જૈન કે બૌદ્ધ મૂર્તિ આધ્યાત્મિક ઊંચાઈના ભાવ દર્શાવવા અને એ ભાવો તરફ ભાવિકોને આકર્ષવા માટે હોય છે.

આ બધી મૂર્તિઓ ધ્યાનપૂર્વક તેની નજીક આવનારને હકારાત્મક ઊર્જા પ્રાપ્ત કરાવે છે.

મંદિર કે દેરાસર હકારાત્મક ઊર્જા પ્રસારના સંબંધમાં મૂર્તિથી એક પગલું આગળ જાય છે. મંદિર-દેરાસરનો આકાર જ હકારાત્મક ઊર્જાનો સંગ્રહ થાય તેવો હોય છે. વળી, મંદિર-દેરાસરની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા એવી આધ્યાત્મિક ઊંચાઈવાળી વ્યક્તિ દ્વારા કરાય છે કે જેનાથી તે સ્થાન ચેતનવંતુ બની હકારાત્મક ઊર્જાનો ભંડાર

બની જાય. ત્યાં આવનાર મોટા ભાગની વ્યક્તિઓ પણ શ્રદ્ધાળુ અને વત્તે ઓછે અંશે હકારાત્મક ઊર્જાવાન હોય છે, તેથી પણ મંદિર-દેરાસરના હકારાત્મક ઊર્જા ભંડારમાં વધારો થાય છે.

શક્ય હોય ત્યાં સુધી જ્યાં મૂર્તિ હોય તેની ઉપરના ભાગે શિખર હોય છે. તે તો હકારાત્મક ઊર્જાને સેંકડો-હજારો વર્ષ સુધી ટકાવી રાખવા સક્ષમ હોય છે.

મૂર્તિ અને મંદિરની હકારાત્મક ઊર્જા સતત વપરાતી રહે છે કેમકે ત્યાં આવનારામાંથી ઘણા ઉચ્ચ વિચાર અને હકારાત્મક ઊર્જાવાળા નથી હોતા. તેઓ પોતાની નકારાત્મક ઊર્જાથી ઉલ્ટાનું અહીંની હકારાત્મક ઊર્જા ઓછી કરે છે.

અહીં જ દેવ દ્રવ્યની ભૂમિકા ઊભી થાય છે. જે દ્રવ્યો મૂર્તિ અને મંદિર-દેરાસરની હકારાત્મક ઊર્જા ટકાવવા માટે સહાયરૂપ થાય છે તે દ્રવ્યોના જથ્થા કે તે મેળવવા માટેના ધનને દેવદ્રવ્ય તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પાછળથી જો કે આ માટેના ધનને જ દેવદ્રવ્યની ઓળખ મળી. કેટલીક વખત દેવને અર્પણ કરાયેલ બધી વસ્તુઓને પણ દેવદ્રવ્ય કહેવાય છે.

આટલી સમજ સાથે મૂર્તિ અને મંદિર નિર્માણની કળાના ક્રમિક વિકાસ તરફ નજર કરવી યોગ્ય ગણાશે. જેના એક તબક્કે જૈનોમાં દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ અમુક રીતે જ થાય એવો સંદર્ભ ક્યારે પ્રસ્તુત બન્યો તે પણ આપણી સમક્ષ આવશે.

આમ તો વિશ્વમાં પાંચેક હજાર વર્ષોથી મૂર્તિઓ બનતી આવી છે પણ જૈન ધર્મ અને મૂર્તિઓને સંબંધ છે તેવી મૂર્તિના ચહેરા પર આંતરમન સ્તરે જ ઊભા થતા સૂક્ષ્મ ભાવોનું નિરુપણ કરવાની કળા ભારતમાં ઈસ્વીસન પૂર્વે બીજી સદીથી વિકસી.

તેવી જ રીતે પથ્થરમાં પથ્થર ફીટ કરીને કોતરણીવાળા મંદિર બનાવવાની કળા પાંચમી સદીથી વિકસી. એ જ કાળમાં ગુફા કોરી ધર્મસ્થાન બનાવવાની કળા પણ વિકસી. જોકે પાંચમી સદીના મંદિર ૧૨ થી ૧૫ ફૂટ જ ઊંચા રહેતા. છઠ્ઠી અને સાતમી સદીમાં આ પ્રકારના મંદિર બનાવવાની કળા વિકસતી રહી પણ આ બે સદીમાં આવા મંદિરોને બદલે ગુફા મંદિરોનું જ મોટા પ્રમાણમાં નિર્માણ થયું.

અત્યારે આપણે જે ભવ્ય મંદિરો જોઈએ છીએ તે ખરેખર તો ૧૦મી સદી પછીના છે.

આ વિગતો એટલા માટે પ્રસ્તુત છે કે જે મૂર્તિ ઈસ્વીસન પૂર્વે રજી સદીની તથા મંદિર-દેરાસર ઈસ્વીસનની પાંચમી સદીથી શરૂ થતી ઘટના હોય તો શાસ્ત્રોમાં તેનો ઉલ્લેખ તેની આગળના કાળ માટે ન હોઈ શકે.

આમ તો શાસ્ત્રો પણ કાલાધીન છે. હમણાં જે જૈન શાસ્ત્રોનો ઉલ્લેખ થાય છે, તે ૧૨મી સદીમાં થયેલી આગમોની વલ્લભીપુર વાંચના (આવૃત્તિ) પર આધારિત છે.

આ ચોવીસીના ત્રેવીસ તીર્થકરો ઉત્તર ભારતમાં જન્મ્યા અને તેમણે ધર્મ ઉપદેશ ત્યાં જ આપ્યો. સૌથી પહેલાં તો સાંભળીને મોઢે કરવાની પરંપરા હતી. ૧૨ વર્ષના દુકાળમાં ઉત્તર ભારતનો જૈન સમુદાય ખાસ કરીને સાધુ સમુદાય વેરવિખેર થયો એટલે પ્રથમ વખત શાસ્ત્રોને ગ્રંથસ્થ કરવામાં આવ્યા.

આ દુકાળો દરમિયાન ઘણા જૈન સાધુઓ દક્ષિણ ભારતમાં ગયા. તેમણે ત્યાં જૈન ધર્મ વિશે મૌલિક ચિંતન પણ ખૂબ કર્યું, એટલે એમાંથી અગત્યનું શું તેને આધારે બીજી વાંચના કે આવૃત્તિ થઈ.

પાંચમીથી સાતમી સદીમાં જે મંદિર કળાનો વિકાસ થયો અને સતત થતો ગયો તેનો લાભ દક્ષિણના જૈન મંદિરોને પણ મળ્યો. ધનની દૃષ્ટિએ પણ દક્ષિણના જૈન સંઘો બહુ સમૃદ્ધ થયા.

એ પછી દક્ષિણ ભારતમાં પહેલાં હિંદુ અને પછી મુસ્લિમ પ્રભુત્વ વધ્યું એટલે જૈનો પર અત્યાચાર થયા. સ્થિતિ એટલી ખરાબ થઈ કે યતિ જેવી ભટ્ટારકની પદ્ધતિ શરૂ કરી મુખ્ય ધર્મસ્થાનોનો વહિવટ તેમને સોંપી દેવો પડ્યો.

આ અંધકાર યુગમાં જૈન ધર્મસ્થાનો સાચવવાનું કામ સહેલું નહોતું. ભટ્ટારકો અને યતિઓએ જૈન ધર્મની પાયાની સમજણ બાજુએ મૂકીને તે માટે રાજકારણમાં પણ રસ લેવો પડ્યો.

ભટ્ટારકોએ કે યતિઓએ કઈ વસ્તુઓને દેવની સમજી તેની પવિત્રતા ટકાવી રાખવા વિશેષ પ્રયત્ન કરવો એ બાબતે દેવદ્રવ્યની વ્યાખ્યા બાંધવાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ હશે.

એ અગાઉ કદાચ દેવને અર્પણ કરાયેલ કે દેવોની સેવા-દેવસ્થાનોની પવિત્રતા (હકારાત્મક ઊર્જા) ટકાવી રાખવા આવશ્યક બધી વસ્તુઓ-બાબતો દેવદ્રવ્ય ગણાતી હશે પણ એ બાબત કોઈ નિયમ બનાવવાની જરૂર નહીં હોય કેમકે ઈસ્વીસન પૂર્વ ૩૦૦ વર્ષથી કરીને ઈસ્વીસન ૭૦૦ સુધી દક્ષિણ ભારતમાં જૈન ધર્મનો સુવર્ણકાળ રહ્યો.

આજબી રીતે એવો તર્ક થઈ શકે કે પહેલાં હમણાં જેમને સાત ક્ષેત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તે માટે અપાયેલ દ્રવ્ય દેવદ્રવ્ય તરીકે પવિત્ર-પ્રાણાંતે પણ રક્ષા લાયક ગણાય એવી વ્યાખ્યા પ્રચલિત હશે પણ પાછળથી માત્ર દેરાસર અને મૂર્તિ જેવી મુખ્ય વસ્તુની પવિત્રતા અખંડ રાખી શકાય તો પણ ઘણું એવી સ્થિતિ દક્ષિણ ભારતમાંના જૈન ધર્મની થઈ.

આ પછી પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતમાં જૈન ધર્મનો પ્રભાવ વધ્યો. ત્યાં પણ લગભગ સાડા ત્રણસો વર્ષ સુધી જૈન ધર્મની સતત ચડતી રહી, તે પછી કસોટીનો કાળ આવ્યો. કુમારપાળના સમયમાં રાજ્યાશ્રય મળ્યો તેના ૧૦૦ વર્ષ પહેલાં અને ૫૦ વર્ષ પછી જૈન ધર્મ પશ્ચિમ અને પશ્ચિમ-ઉત્તર ભારતમાં તેની એક ટોચ પકડી પણ તે પછી ત્યાંય તેને દક્ષિણ ભારતમાં અનુભવવી પડી તેવી જ કસોટી

અનુભવવી પડી. જોકે એટલું સારું થયું કે એકદમ અંધકાર યુગ શરૂ થાય તે પહેલાં વેરવિખેર થયેલા જ્ઞાનને ગ્રંથસ્થ કરીને વિવિધ જ્ઞાનભંડારોમાં રાખવાનું કામ સારી રીતે થઈ શક્યું.

પશ્ચિમ અને પશ્ચિમ-ઉત્તર ભારતમાં જૈન ધર્મનો કસોટીકાળ શરૂ થયો ત્યારે ફરીથી યતિઓએ કઈ વસ્તુને દેવ સાથે સીધી સંકળાયેલી ગણી તેનું પ્રાણાંતે પણ રક્ષણ કરવું, તેની પવિત્રતા જાળવવી તેની વ્યાખ્યા કરવાની જરૂર ઊભી થઈ. આ સમયે દક્ષિણ ભારતના કસોટીકાળ વખતની બન્ને વ્યાખ્યા ઉપલબ્ધ હશે એટલે વધુ વિચારવું નહીં પડ્યું હોય.

જો ઈતિહાસના આ અનુભવોનું આલેખન યોગ્ય રીતે થયું છે એમ માનીએ તો સ્વાભાવિક રીતે એ પણ માનવું પડશે કે આ વ્યાખ્યાઓ કોઈ મુક્ત વિચારણાની ફલશ્રુતિ નથી પણ વિકટ પરિસ્થિતિના દબાણમાં ઘડાયેલ વ્યવહારિક સમજણ છે એટલું જ નહીં પણ દેવદ્રવ્ય આ ક્ષેત્રમાં નહીં પણ ફક્ત મૂર્તિ અને મંદિર માટે જ ઉપયોગમાં લઈ શકાય એવો તર્ક શાસ્ત્રોક્ત, વધુ ઉચિત છે એવું સ્વીકારીએ તો ઘણા અનર્થ થાય તેમ છે.

આનો વ્યવહારિક અર્થ એમ જ થાય કે જૈનો આમ અપરિગ્રહ અને જ્ઞાનની ડાહી ડાહી વાતો ભલે કરે, પણ પથરામાં પૈસા નાંખવાની વાત આવે ત્યારે બધો વિવેક ભૂલી ગાંડા થઈ જાય એવી જે ટીકા થાય છે તેમાં વજૂદ છે.

ખેર જે હોય તે પશ્ચિમ અને ઉત્તર-પશ્ચિમ ભારતમાં જૈનોને ૧૨મી સદીના અંત ભાગથી જે આકરી કસોટીમાંથી પસાર થવું પડ્યું તે ત્રણસોએક વર્ષ ચાલી. તે પછી સ્થિરતા આવી.

જો કે, જૈન ધર્મ સ્થાનકો દક્ષિણ ભારતમાં ભટ્ટારકોના તથા પશ્ચિમ અને પશ્ચિમ-ઉત્તર ભારતમાં યતિઓના હાથમાં હતા. એક વસ્તુ ખાસ કહેવી પડે કે પોતાની જાત માટે ય જોખમ હોય એવી સ્થિતિમાં માનસિક સ્વસ્થતા જાળવી તથા પોતાની જ્યોતિષથી માંડીને મંત્રશાસ્ત્ર સુધીની વિદ્યા કામે લગાડી શેઠો અને શાસકો બન્નેને વશ કરી જૈનોનો દુર્લભ વારસો બચાવવો એ બહુ મુશ્કેલ કામ હતું.

એ દુઃખની વાત છે એક તરફ લગભગ સાધુ જેવું જીવન જીવતા અને પોતાની ફરજને સમર્પિત સમર્થ ભટ્ટારક-યતિ હતા તો બીજી તરફ પોતાનું જ્ઞાન ગમે તેવું હોય લોકોની લાચારીનો-સંઘની લાચારીનો પૂરો ફાયદો ઉઠાવી ભરપુર ધન એકઠું કરનારા યતિઓ પણ હતા. તેથી એક અર્થમાં મોટી માંદગીમાં થાય તેમ શરીર તો બચી જાય પણ તે ચેતનવંતુ ન હોય એવું અહીં પણ બન્યું.

ધર્મ સ્થાનકોનો વહિવટ યતિઓના હાથમાં હોવાથી તેમણે જે કોઈ દેવદ્રવ્ય માટે એટલે કે મૂર્તિ-મંદિર કે પછી સાત ક્ષેત્ર માટે દાન આપે તેનું દાન ભવોભવ માટે સુનિશ્ચિત થઈ જાય તેવી જૈનોના યુસ્ત કર્મવાદથી વિપરિત વાત ફેલાવી.

જૈનો ધર્મને પણ સમયચક્રને આધિન માને છે. સમયચક્ર નીચેથી ઉપર જતું હોય એવા ઉત્સર્પિણીના કાળમાં ધર્મ સહજ હોય છે.

સમયચક્ર ઉપરથી નીચે જતું હોય એવા અવસર્પિણીના કાળમાં ધર્મની વ્યાખ્યા કરવાની જરૂર પડે છે અને દરેક ચોવીસીમાં ૨૪ તીર્થકરો આવી આ કામ કરે છે. તે પછી સમયચક્ર નીચે જવાના કાળની અડધે સુધી પહોંચી ગયું હોય ત્યાં સુધી ધર્મ ટકે છે પણ ઘસાતા જતા.

આ વાતની પ્રતીતિ કરાવતા હોય તેમ જૈનોમાં પણ અહિંસા, તપ અને અપરિગ્રહ દ્વારા કર્મનિર્જરાને બદલે અહં પોષનાર ધર્મસ્થાનો બનાવવા અંગે શ્રાવક-શ્રાવિકાઓમાં જ નહીં સાધુ-સાધ્વીનું પણ વિશેષ આકર્ષણ જોવા મળે છે.

ઘણા જૈન સંઘ-સમુદાયમાં દેવદ્રવ્ય રૂપે ધનના ઢગલા હોય તોય સાધારણ ખાતામાં ધનની ખેંચ હોય છે તેનું કારણ પોતાની કીર્તિને પથ્થરમાં શાશ્વત બનાવવા ઇચ્છતા સાધુ-સાધ્વીઓ સાધારણ ખાતા તરફ ઓછું ધ્યાન દે છે. અને આવું થવું સ્વાભાવિક છે કેમકે દેવદ્રવ્યમાં અપાયેલ વસ્તુ-ધન ભવોભવ સુધી સાથે આવશે એમ કહેતા જ શેઠિયાઓ ધનના ઢગલા કરે છે. એ જુદી વાત છે કે એમાંથી મોટા ભાગનું નાણું જૈન ધર્મ પ્રમાણે અનીતિનું ગણાય.

જે હોય તે પંદરમી-સોળમી સદીમાં થોડી સ્થિરતા આવી તે પછી જ્યારે જૈન ધર્મને ઊંચો લાવવાની શક્યતા ઊભી થઈ ત્યારે વિચારશીલ લોકોએ પોતાની આસપાસની જે સ્થિતિ જોઈ તેથી તેઓ ચોંકી ઉઠ્યા. યતિઓ દોરા-ઘાગા દ્વારા સામાન્ય જનતામાં અવિશ્વાસ પ્રેરતા જોયા. આ મનોમંથનમાંથી સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના બી વવાયા.

વિચારશીલોને પ્રશ્ન થયો જૈન ધર્મ નિવૃત્તિ પ્રધાન છે, કર્મ નિર્જરા અને અપરિગ્રહમાં માને છે તો પછી જેને બચાવવા આટલા બધા પ્રપંચ કરવા પડ્યા એવા દેરાસરોની આત્મ ઉન્નતિ માટે આવશ્યકતા ખરી? આખરે તો મૂર્તિ અને દેરાસર પણ એક અવલંબન જ છે, જૈન સાધકે તો તેનાથી ઘણા આગળ જવાનું છે.

અલબત્ત, કાળક્રમે સ્થાનકને ઠીકઠાક રાખવા અને આધુનિક રૂપ આપવા તથા સુખ સગવડવાળા બનાવવામાં ટાળવા ધારેલું દુષણ પાછલા બારણેથી આવી ગયું. દેવદ્રવ્ય નહીં તો નિભાવ-જાળવણી માટેનું ભંડોળ આવ્યું. પણ એકંદરે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયે જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતની નજીક જવા આડંબર છોડવાનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યો.

આપણે આગળ જોયું તે દેરાસર કે મંદિર બાંધવા પાછળનો હેતુ તો ધર્મપ્રેરક પુદ્ગલોને સાચવીને રાખવાનો જ છે. ખરેખર તો જૈન સમુદાયે ઈસ્વીસન પૂર્વે બીજી સદીથી જિનબિંબોનું નિર્માણ શરૂ થયું ત્યારથી અત્યાર સુધીના પોતાના અનુભવમાંથી યોગ્ય તારવણી કાઢીને જિનમૂર્તિ-જિનાલય જે આખરે તો શુદ્ધ ધર્મ તરફ જવાનું અવલંબન માત્ર છે, તેને પુણ્ય ઊર્જાથી ભરપુર રાખનારા તત્ત્વો સતત મેળવવા રખાયેલ ધન-દેવદ્રવ્ય અંગે વિવેકભરી ચર્ચા કરી દીર્ઘદૃષ્ટિભર્યા નિર્ણય લેવા જોઈએ.

તાત્વિક રીતે જોઈએ તો વ્યક્તિ પરિગ્રહ ન કરે એવો જે ધર્મનો

આગ્રહ હોય તે સંઘને પરિગ્રહ કરવાનો બોધ કઈ રીતે આપી શકે? દેવદ્રવ્યનો પરિગ્રહ પણ પ્રપંચ વધારવાનો છે, કર્મબંધન વધારવાનો છે, વિખવાદ પ્રેરવાનો છે જે જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ ઠીક નથી.

આ વાત ભૂલીને, દેવદ્રવ્ય અને તેના રક્ષણ સિવાય ધર્મમાં કાંઈ છે જ નહીં એવું માનનારા મૂળ કરતાં અવલંબનને વિશેષ મહત્ત્વ આપી રહ્યા છે, તેઓ ધર્મ માર્ગ પર અટકી જ નથી ગયા બાજુની ગલીઓમાં ભટકી ગયા છે.

જવા દો એ વાત. આપણે સ્થળ-કાળના સંદર્ભે જૈન સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં દેવદ્રવ્ય વિશે શું નીતિ-રીતિ રાખવી એ વિશે વિચારીએ.

(૧) સંઘ પાસે દ્રવ્યની છૂટ મર્યાદિત હોય ત્યારે દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કાયમી જવાબદારી એટલે કે મૂર્તિ અને મંદિર પૂરતો મર્યાદિત રહેવો જોઈએ.

(૨) સંઘ પાસે દ્રવ્યની છૂટ સારી હોય તો તેણે મૂર્તિ-મંદિર અને આસપાસના વાતાવરણને પવિત્ર રાખવા સાત ક્ષેત્રમાં દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

અત્યાર સુધીની જૈન રીત આટલે આવીને અટકે છે. જોકે વ્યવહારમાં ઘણા સંઘો પરંપરાગત રીતે જેને માત્ર દેવદ્રવ્ય ખાતામાં ગણતા હતા. જેમકે પર્યુષણમાં ઉતારવામાં આવતા સપના, તેનો અમુક ભાગ સાધારણ ખાતામાં લઈ જવા લાગ્યા છે.

આવી સ્થિતિમાં આપણે આ બાબત પાયાનો સિદ્ધાંત એ રાખીએ કે સંઘ પાસે જ્યારે દેવદ્રવ્ય વધે તે વખતે તેણે રોકડ રૂપે કે બેંક પુરાંત કે પેઢીમાં બીજે મૂકવાને બદલે પુણ્યની બેંકમાં જમા રાખવું. તે કઈ રીતે.

આ બાબત વિચારણા શરૂ થાય તે માટે કેટલાક સૂચનો કર્યા છે. આશા છે કે અનેકાંતવાદના સાધકો સાર્થક વિચારવલોણાંથી એમાંથી જરૂર માખણ તારવશે.

(૧) દેરાસરનું વાતાવરણ હંમેશાં પવિત્ર રહે તે માટે આસપાસ સાધર્મિક વસતા હોય તે ઈચ્છનીય જ નહીં, આવશ્યક છે. માટે સંઘ પાસે દ્રવ્યની છૂટ ઘણી સારી હોય તો તેણે જિનાલય પાસે સાધર્મિકોને વસાવવા માટે પણ દેવદ્રવ્યનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

(૨) સાધર્મિક ભલે જિનાલય પાસે રહેતા હોય કે દૂર તેઓ જો તકલીફ અનુભવતા હશે તો જિનાલય આરાધના કરવાને બદલે તેમને માટે ફરિયાદ પેટી બની જશે, જે આખરે જિનાલયના પુણ્ય પુદ્ગલ બતમ કરી તેને અપવિત્ર બનાવી દેશે. માટે જે સંઘ પાસે દ્રવ્યની એટલી બધી છૂટ હોય કે તેણે સાધર્મિકોને પાસે વસાવી લીધા પછી પણ દેવદ્રવ્ય બચતું હોય તો તે દેવદ્રવ્ય સાધર્મિકોની તકલીફો દૂર કરવા માટે વાપરવું જોઈએ.

(૩) જિનાલયની આસપાસ ભલે સાધર્મિકો વસતા હોય અને સંઘે તેમની એટલી કાળજી લીધી હોય કે તેમનામાં કોઈ જાતનો અસંતોષ ન રહે તો પણ અન્ય ધર્મીઓ જિનાલયના કોઈ ને કોઈ રીતે સંપર્કમાં આવી તેની પવિત્રતા ઓછી કરી શકે છે. આવું ટાળવા

માટે તેમનામાં જૈન ધર્મ, જિનાલય અને જૈન લોકો માટે માન થાય તેવું કાંઈ કરવું જોઈએ. માટે જે સંઘ પાસે દેવદ્રવ્યની અતિ અતિ છૂટ હોય તેણે જિનાલય પાસે સાધર્મિકોને વસાવવા અને તેમને સંતુષ્ટ કરવા ઉપરાંતનું દેવદ્રવ્ય અન્ય સમુદાયના લોકો જૈન ધર્મ-જૈન ધર્મસ્થાન અને જૈન લોકોને આદરની દૃષ્ટિએ જુએ તે માટે વાપરવું જોઈએ.

આ ત્રણે સૂચન વધારાનું દેવદ્રવ્ય ઝાઝી માથાકૂટ વગર પુણ્યની

બેંકમાં જમા કરાવવા માટે છે.

નવા સંજોગોમાં દરેક વાત નવી રીતે વિચારવી રહી તેમાં દેવદ્રવ્ય અંગેનો ખ્યાલ પણ આવી ગયો. આશા છે કે અનેકાંતના આરાધકો આને યોગ્ય વિચારણા માટેનું પ્રારંભ બિંદુ માનશે.

મિચ્છામિ દુક્કડમ્

૨, મનુસ્મૃતિ, વર્ધનગર, ઘાટકોપર (પ.) મુંબઈ-૪૦૦૦૮૪.

મોબાઈલ : ૯૩૨૪૬૧૮૬૦૬

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ દ્વારા

૭૬મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા સંપન્ન

□ દક્ષા જાની

૭૬મી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળાનું આઠમું અને નવમું વ્યાખ્યાન નવેમ્બર '૧૦ના અંકમાં અમે પ્રસ્તુત કર્યા હતા. આ અંકમાં દસમું અને અગિયારમું વ્યાખ્યાન પ્રસ્તુત છે.

વ્યાખ્યાન-૧૦

'કપિલ ગીતા' વિશે ડૉ. નરેશ વેદ

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના ત્રીજા સ્કંધમાં કપિલ ગીતાનો સમાવેશ થાય છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં અર્જુને પુછેલા પ્રશ્નોના જવાબ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે આપ્યા હતા. તે જ પ્રકારે 'કપિલ ગીતા'માં માતા દેવહુતિએ પુછેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર તેમના વિદ્વાન પુત્ર કપિલે આપ્યા છે. માતા દેવહુતિએ પુત્ર કપિલને જગતમાં સાચું સુખ ક્યાં છે, ઈશ્વરની ભક્તિ કેવી રીતે કરવી, પ્રકૃતિના કાર્યસ્વરૂપ, કર્મના બંધન આત્મા-મનને નડે કે નહીં, તેમજ જન્મ-મરણના ફેરામાંથી મુક્તિ અંગે પાંચ પ્રશ્નો પુછ્યા હતા. તેના જવાબમાં કપિલે જણાવ્યું હતું કે ધર્મ માટે શરીર માધ્યમ છે. શરીરને નિરોગી રાખવું જોઈએ પરંતુ તે સર્વસ્વ નથી. તે બાહ્ય અને પ્રાથમિક સાધન છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ આંતરિક સાધનો છે. આ સાધનો અવ્યક્ત છે. ચિત્ત મન ઉપર અંકુશ ધરાવે છે. ચિત્ત, ભૂત, વર્તમાન અને ભાવિ વચ્ચે ઝોલા ખાય છે. અન્નનું પરિણામ મન ઉપર પડે છે. આહાર શુદ્ધ અને વિહાર શુદ્ધના પ્રયાસથી ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે. આત્મા માટે સ્ત્રી-પુરુષ કે બાળક-વૃદ્ધ એવો કોઈ ભેદ નથી. જ્ઞાન, ભક્તિ, કર્મ અને યોગ એ ઈશ્વર સુધી પહોંચવાના ધોરી માર્ગો છે. ભક્તિ એ જ્ઞાનની માતા છે. પુરુષ એ જાતિ નથી. પણ આત્માનું નામ છે. શરીર માટે સ્નાન, મન માટે ધ્યાન અને ધન માટે દાન જરૂરી છે.

જગતનું કોઈ કર્મ કારણ વિના થતું નથી. તેનું પરિણામ ભોગવવું જ પડે છે. ભગવાન આવશે અને ઉગારી લેશે એ વાતમાં કોઈ દમ નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ ચિત્તશુદ્ધ થઈ શકે છે. મંદિર-દેરાસરમાં દર્શન, ભજન, કિર્તન, ઉપવાસ, વ્રત અને શોભાયાત્રા વિગેરે બાહ્યાચાર છે. બહારના જગતમાંથી પોતાને ખેંચીને અંદર લઈ જવાની જરૂર છે. વાસનાનો ક્ષય આવશ્યક છે. સંસારસાગરમાં સ્ત્રી નાવડી અને પુરુષ નાવિક છે. તેઓ ચેતનભાવ

સુધી પહોંચી શકે છે. આ લક્ષ્ય સુધી પહોંચવા કે માનવ થવા સાધનાની પ્રક્રિયામાંથી પસાર થવું પડે છે. આંતરિક સાધના માટે આધ્યાત્મિક ગુરુ આવશ્યક છે. જીવનમાં કર્મના ફળની આસક્તિ તજવી જોઈએ. તજવા જેવા કર્મોને સમજવા જોઈએ. સંચિત કર્મ અને પ્રારબ્ધને આધારે જીવન ઘડાય છે.

વ્યાખ્યાન-૧૧

'બહાઈ ધર્મ' વિશે શ્રીમતી ઝેના સોરાબજી

બહાઈ ધર્મની સ્થાપના ઈરાનમાં ઈ. સ. ૧૮૧૭માં જન્મેલા બહાઉએ કરી હતી. આ ધર્મ માને છે કે ભગવાન એક જ છે. તેમણે જ બધાનું સર્જન કર્યું છે. આપણે બધા તેમના સંતાનો છીએ. તેથી આપણા વચ્ચે જાતિ, ધર્મ, રાષ્ટ્રીયતા, આર્થિક સ્થિતિ અને પુરુષ કે મહિલા એવા કોઈ ભેદભાવ હોવા ન જોઈએ. આપણો પિતા ઈશ્વર છે. માનવજાતિ તબક્કાવાર વિકાસના પંથે આગળ ધપી રહી છે. ઈશ્વર અવતાર લે ત્યારે તે બધું જ જાણે છે પરંતુ તે સમયે જે યોગ્ય હોય એટલો જ ઉપદેશ અને બોધ સમાજને આપે છે. હજારો વર્ષોથી ઈશ્વર સમયે સમયે અવતાર ધારણ કરે છે. માનવજાતિ પ્રગતિના પંથે આગળ વધે પછી ઈશ્વર ફરી નવો અવતાર ધારણ કરશે. તે ઉપદેશ કે બોધ આપે તેના ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ. આ ધર્મના સ્થાપક બહાઉએ આગાહી કરી હતી કે ભવિષ્યમાં આખાય વિશ્વમાં એક જ ભાષા અને એક જ સંસદ આવશે. માનવ સમાજમાં એકતા જરૂરી છે. જીવનમાં ભૌતિક શિક્ષણની સાથે આધ્યાત્મિક શિક્ષણ પણ આવશ્યક છે. બહાઉ ઈ. સ. ૧૮૮૨માં અવસાન પામ્યા. ત્યાં સુધીમાં ૪૦ વર્ષ કેદમાં ગાળ્યા હતા. તેમની સમાધિ ઈઝરાયલમાં આવેલી છે. બહાઉએ આગાહી કરી હતી કે આ યુગમાં વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીનો પુષ્કળ વિકાસ થશે. આજે આપણે વિકાસના ઉચ્ચ તબક્કે પહોંચ્યા છીએ.

(બાકીના વ્યાખ્યાનો હવે પછી)